

УДК 17.02+37.034

*Неля Скрипник,
викладач кафедри дошкільної
педагогіки та психології
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини*

МЕТОДИКА ОБСТЕЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНИХ ТОЛЕРАНТНИХ ВЗАЄМИН СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розкривається актуальність проблеми виховання толерантності у дошкільному віці та методи дослідження стану толерантних стосунків серед дошкільників.

Ключові слова: толерантність, толерантні стосунки, дошкільники.

В статье раскрывается актуальность проблемы воспитания толерантности в дошкольном возрасте и методы исследования состояния толерантных взаимоотношений между дошкольниками.

Ключевые слова: толерантность, толерантное отношение, дошкольники.

This article exposes the problem of education of tolerance in pre-school age and methods that research the state of tolerant relations among senior pre-school children.

Key words: tolerance, tolerant relationship, children under school age.

Актуальність дослідження проблеми виховання толерантної особистості зумовлюється новою соціокультурною ситуацією у суспільстві та протиріччями між потребою у гуманістичному підході до педагогічного процесу і авторитаризмом у вихованні особистості, який ще досить міцно займає свою позицію у закладах освіти. Виховання у дусі гуманізму завжди було особливо актуальним у дошкільному віці, коли важливо сформувати у дитини базові особистісні моральні якості та поняття. А необхідність виховання толерантності, як однієї із якостей гуманної особистості, пов'язана з тим, що сьогодні, в першу чергу, постають цінності і принципи, необхідні для загального виживання і вільного розвитку суспільства, тобто стратегія ненасильства, терпимості до чужої позиції, цінностей, культури, ідеології, необхідності до взаємного порозуміння, пошуку компромісів у вирішенні будь-яких питань. Адже це важлива моральна якість особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає виваженим, що сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації. Це уміння жити в мирі і терпимості до різних людей, вірувань, позицій, здатність відстоювати свої

права і свободи і при цьому не порушувати права і свободи інших, готовність до конструктивної взаємодії та взаєморозуміння з людьми, незалежно від їхніх поглядів і поведінки як основи цивілізованих стосунків [4, 6].

Модернізація педагогічного процесу у дошкільних закладах з метою створення оптимальних умов її гуманізації та демократизації розпочалася із затвердженням Базового компоненту дошкільної освіти та розробкою Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі», підготовленої авторським колективом науково-педагогічних працівників під керівництвом доктора психологічних наук, професора О.Л. Кононко.

Нашу увагу привернули соціально-моральна та емоційно-ціннісна складові Програми, оновлені відповідно тенденцій розвитку сучасного світу. Автори врахували те, що у старшому дошкільному віці виникає нова соціально важлива «...форма спілкування дитини з дорослим – позаситуативно-особистісна, що орієнтує особистість на «світ людей», підживлює інтерес до змісту й форм людських взаємин, залежностей, законів і правил поведінки у суспільстві»[1, 203]. У програмі ставиться завдання створювати сприятливі умови для становлення особистості, яка здатна керуватися у своїй поведінці моральними нормами, відчуває межі припустимої поведінки, усвідомлює, що інша людина може по-іншому оцінити події, вчинки, виявляє тактовність, терпимість під час зіткнення з різними точками зору на одну й ту ж проблему. Здатна виділити і назвати почуття іншої людини, розуміє її стан, уміє на нього відгукнутися, виявити емпатію, співчуття. Прагне уникати конфліктів, налагодити стосунки, дійти згоди, порозумітися; іде назустріч готовності партнера спілкуватися тощо [1].

Виховання в особистості почуття цінності іншої людини, її моральної самобутності, готовності до життєвих колізій та змін набуває у цьому зв'язку суттєвого значення і є базовим для виховання толерантності.

Проблеми гуманних взаємостосунків дошкільників досліджували ряд учених: В. Сухомлинський, К. Ушинський, (виховання гуманізму й людяності); Т. Поніманська, Ю. Приходько, Т. Репіна (особливості становлення у дошкільному віці ціннісного ставлення до однолітків); О. Запорожець, В. Котирло, Л. Прокопенко (вплив соціальних емоцій на взаємодію дітей дошкільного віку); Л. Артемова, А. Гончаренко, В. Котирло (специфіка прояву гуманних взаємин дошкільників), А. Богущ, Н. Гавриш, І. Рогальська (процес соціалізації дитини у дошкільному віці) та інші. Разом з тим, недослідженими є можливості формування саме толерантних взаємостосунків у дітей дошкільного віку.

Метою нашого дослідження є висвітлення методів вивчення стану рівня наявних толерантних стосунків у старших дошкільників чи відсутність таких.

Формування толерантної особистості у дошкільному віці відбувається на базі таких особистісних новоутворень: емоційне сприйняття, уява, здатність до емпатії та співчуття, формування етичних еталонів поведінки,

елементарна саморегуляція поведінки, Ці новоутворення формуються під час різних видів діяльності, характерних для дітей дошкільного віку: ігрової, навчальної, творчої, трудової діяльності.

На основі досліджень Н. Бариленко, А. Гончаренко, А. Маслоу, А. Шаграєвої характерних особливостей стосунків дошкільників, нами було виділено ряд характеристик, які стали основою моральних якостей, що можуть служити показниками для дослідження стану сформованих толерантних стосунків у дітей [2; 3].

Було визначено такі основні характеристики, які співвідносяться з толерантною особистістю: *швидко пробачати чи забувати образи; здатність до емпатії та наслідування; природна відкритість дошкільника іншим людям; справедливе, рівноправне ставлення один до одного; прояв безкорисної турботи та бажання допомагати іншим.*

На основі аналізу взаємостосунків та особистісних новоутворень дітей дошкільного віку ми виділили три складові толерантної особистості дитини дошкільного віку:

- позитивне ставлення до себе;
- справедливе, доброзичливе ставлення до людей;
- готовність розуміти і допомагати оточуючим.

Механізм формування і розвитку цих складових забезпечують три компонента, відповідно яких нами були розроблені показники толерантної особистості.

I. Когнітивний компонент (знання та усвідомлення):

- здатність до пізнання себе та навколишніх людей, їхніх емоцій, почуттів, поведінки;
- наявність знань про етичні норми культури доброзичливої взаємодії між людьми;
- усвідомлення важливості турботливого ставлення до навколишніх, необхідності захищати слабших і допомагати тим, хто цього потребує.

II. Емоційно-ціннісний (емоційна чутливість та ціннісне ставлення):

- уміння відчувати, розрізняти, реагувати на власні емоційні стани і прояви, а також оточуючих людей;
- здатність адекватно оцінювати вчинки та взаємини, як власні так, і інших людей;
- прагнення доброзичливо і справедливо ставитися до навколишніх.

III. Поведінковий компонент (дієві уміння та навички):

- практичне оволодіння правилами культури доброзичливого спілкування;
- сформованість навичок доброзичливої та справедливої взаємодії з іншими у різних видах діяльності, уміння стримувати негативні емоції;
- здатність дієво реагувати на страждання, неприємності і невдачі

інших, проявляти великодушність, співчуття та готовність прийти на допомогу.

На констатувальному етапі дослідження для з'ясування стану наявних толерантних стосунків дітей старшого дошкільного віку нами були підбрані і використані різноманітні методи:

- цілеспрямовані спостереження за поведінкою дітей у різних видах діяльності та у конфліктних ситуаціях;
- прості опитувальники та бесіди;
- аналіз дій та поведінки дітей у навмисно змодельованих ігрових ситуаціях та тих, що виникали стихійно.

Для виявлення наявного ставлення дитини до себе була використана діагностична методика «Драбинка»:

На папері намальована драбинка із семи сходинок. Окремо дається фігурка дитини, вирізана з паперу, яку кладуть на четверту сходинку.

Пояснення дитині: по середині драбинки стоїть хлопчик (дівчинка). На одну сходинку вище ставлять кращу дитину (показують), чим краща і добріша дитина – тим вище ставлять її, а на самій вищій сходинці можна поставити найкращу дитину. І навпаки, чим нижче від середини стоїть дитина на сходинках – тим більше вона нехороша, а на самій нижній – найсердитіші та недобрі діти. А на яку сходинку ти поставив би себе? Як думаєш, на яку сходинку поставить тебе мама, тато, вихователька; твій товариш? Постав на якусь сходинку свого товариша, братика (сестричку)... Результати заносяться у таблицю:

№	Ім'я дитини	На яку сходинку дитина поставила				
		Сама себе	З погляду мами	З погляду тата	З погляду друга чи (брата, сестри)	Свого товариша

Для визначення справедливого та доброзичливого ставлення до оточуючих (почуття рівноправності та справедливості) була використана методика «Казковий будиночок у садку.»

У роботі беруть участь декілька дітей. Дітям роздаються чисті аркуші паперу та заготовлені елементи для зображення будиночка у садку (форма будинку, вікна, двері, дах, декор, дерева, квіти), але розподілені вони не порівну: у когось всі вікна, але не має дверей, у іншого зовсім не має дерев та квітів і т.д. Дітям пропонується викласти будиночок у чарівному садку. Вихователь наголошує, що кращі роботи будуть виставлені на виставці. Педагог дітям може підказати: якщо комусь чого-небудь не вистачає, то можна ділитися і обмінюватися між собою.

Таким чином виникає ситуація, коли дитина змушена переживати за свою роботу, але у той же час звертатися за допомогою, віддавати свої де-

талі, навіть якщо вони потрібні їй самій. За роботою дітей спостерігають і фіксують всі вислови, дії, взаємостосунки, конфлікти і т.п.

Вкінці роботи вихователь пропонує всім разом оцінити роботи дітей і відібрати кращі. Вихователь може навмисно критикувати гарні роботи, спостерігаючи за реакцією дітей – чи будуть вони виявляти незгоду із негативною оцінкою.

У цій ситуації проявляється здатність і бажання дитини допомогти, зрозуміти та врахувати потреби іншого, уміння справедливо співпрацювати, знаходити компроміси у взаємодії, проявляється різна емоційна реакція на прохання товаришів і почуття рівноправності та справедливості.

Дані оцінюються за двома основними напрямками у 4-х бальній системі:

I. Емоційна захопленість взаємодією із однолітками.

0 балів – повна відсутність зацікавленості та уваги до дій однолітків, враховує лише свої інтереси.

1 бал – споглядає на роботу товаришів, без прояву інтересу та бажання допомогти, згоди із діями дітей не виказує, конфліктує, заздрить іншим.

2 бали – періодично спостерігає за діями та прагненнями товаришів, включається у розподіл елементів, вислуховує пропозиції товаришів, але не враховує їх, діє відповідно своїх інтересів.

3 бали – жваво цікавиться роботою дітей, активно співпрацює і співпереживає, доброзичливо висловлює свої пропозиції, терпляче вислуховує бажання інших.

II. Характер стосунків та взаємодії із однолітками.

0 балів – відмова допомагати іншим, нікому свої деталі не дає, ніяких оцінок роботам не дає і ніяк не реагує на оцінки інших;

1 бал – дуже неохоче обмінюється елементами (робить це лише під тиском інших дітей і лише в обмін на інший елемент), підтримує критику дорослого, відчуває свою перевагу, дає негативні оцінки чужим роботам, насміхається.

2 бали – не відмовляються допомогти, але лише після того як виконають свою роботу, погоджується з будь-якими оцінками дорослого, оцінює і хвалить лише свою роботу.

3 бали – дозволяє користуватися всіма своїми елементами, не вимагає щось натомість, допомагає та підказує іншим, знаходить компроміси у суперечках, справедливо ділить елементи, радісно реагує на позитивні оцінки своєї та чужих робіт, може виказати незгоду із критикою дорослого.

Отримані бали заносяться у таблицю

№	Ім'я дитини	Емоційна захопленість взаємодією із однолітками	Характер стосунків та взаємодії із однолітками

Для виявлення стану сформованої готовності дитини зрозуміти і допомагати оточуючим (прояв співчуття та турботи) підібрана методика «Продовж розповідь» [5, 20–21].

Дорослий пропонує дитині закінчити розповіді так, як сам би вчинив.

1) Оленка і Світланка прибирали іграшки в ігровому куточку. Оленка складала конструктор, а Світланка – ляльки. Світланка із своєю роботою швидко впоралася. Вихователька її похвалила і запропонувала: «Якщо хочеш йди на прогулянку, або допоможи Оленці прибирати». Що відповіла Світланка.

2) Сергійко, Дениско та Миколка грали у перегонки на приз. Першим біг Миколка, другим Сергійко, а останнім – Дениско, та раптом Миколка перечепився і упав. Як думаєш чим закінчилися змагання, хто отримав приз?

3) Ваня і Коля доглядали пораненого песика. Коли він одужав, обидва хлопці захотіли взяти песика собі додому. Вони ніяк не могли домовитися, кому він дістанеться. Тоді один перехожий, який чув їх суперечку, запропонував Вані взяти песика за передні лапки, а Колі – за задні і тягнути до себе: хто перетягне, того і буде песик. Хлопці взяли тваринку за лапки і... Як на твою думку, що було далі, хто переміг? Як вчинили хлопці?

У відповідях дітей педагогу потрібно звертати увагу на такі аспекти:

1. Як дитина ставиться до героїв розповіді і чому саме так?

2. Чи розуміє емоційний стан героїв розповідей?

3. Чи здатен до емоційного переживання?

4. Чи здатен до емпатії?

5. Чи виявляє турботу та співчуття по відношенню до слабших, скривджених? Яким чином? Що до цього спонукає? (мотивація)?

6. Чи здатен надавати посильну допомогу у проблемних ситуаціях?

7. Як реагує на успіх чи невдачу інших?

Відповіді дітей оцінюються у балах:

2 б. – кінець розповіді носить характер співчуття, турботи та емоційного переживання; проявляє бажання допомогти героям розповіді.

1 б. – кінець розповіді носить прагматичний чи егоїстичний характер;

0 б. – не може придумати кінець розповіді, проявляє байдужість.

Дані методики забезпечують комплексне обстеження толерантних взаємин дітей старшого дошкільного за визначеними компонентами та їхніми показниками. Крім означених методик ми плануємо провести бесіди з дітьми та спостереження за їхньою життєдіяльністю у повсякденному житті. По завершенню обстеження буде проаналізовано виявлений стан взаємин серед дошкільнят та планується складання програми з формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / наук. ред. та упоряд. О.Л. Кононко. – 2-ге вид., випр. – К.: Світич, 2008. – 430 с.
2. Бариленко Н.В. Становление взаимоотношений у старших дошкольников в совместной деятельности // Вопросы психологии. – 1996. – № 4. – С. 24–31.
3. Гончаренко А.М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників: Дис. канд. пед.наук: 13.00.08 – К., 2003. – Р. 2. – С. 63.
4. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3/4. – С. 175–180.
5. Смирнова Е.О. Межличностные отношения дошкольников: диагностика, проблемы, коррекция / Е.О. Смирнова, В.М. Холиогорова. – М.: Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2005. – С. 17–22.